

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal (Peer Reviewed)

4.270

Volume 10, Special Issue 4, January 2020

ISSN-2230-9578

२६ जानेवारी २०२० भारतीय प्रजासत्ताक दिनानिमित्त...

संशोधन पद्धती (Research Methodology)

Special Issue Editor

Dr. Madhukar Atmaram Desale
T.E.S.'s Mahila College,
Nandurbar Dist. Nandurbar

Prof. Gautam Babulal Thorat
V.E.S.Sarvajanik Arts & Comm College
Visarwadi Dist. Nandurbar

Editor

Dr. R.V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Email - info@jrdrvb.com Visit - www.jrdrvb.com

संशोधन पद्धती (Research Methodology)

PRINCIPAL
T.E.S.'s Smt. U. Patil Arts &
Late Dr. B.S. Desale Science College
Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule

ज्ञानपीठ प्रतिष्ठान, नंदुरवार व

ट्रायबल एज्युकेशन सोसायटीचे

कला व वाणिज्य महिला महाविद्यालय, नंदुरवार

ता.जि. नंदुरवार

यांच्या संयुक्त विद्यमाने प्रकाशित

२६ जानेवारी २०२० भारतीय प्रजासत्ताक दिनानिमित्त...

संशोधन पद्धती
Research Methodology

स्वागत मूल्य - 500/-

- मुखपृष्ठ व रचना - योगेश्वर जळगांवकर, ऋद्ध क्रिएशन्स, माणिक चौक, बालशहीद शिरीषकुमार स्मारकासमोर, नंदुरवार जि. नंदुरवार मो. ९८२३७२४७०५. फोन नं. (०२५६४) २२०१५५

२६ जानेवारी २०२० भारतीय प्रजासत्ताक दिनानिमित्त 'संशोधन पद्धती' या संपादित अंकातील सर्व लेखन, मते आणि अभिप्राय संबंधित लेखकांची असून त्या संबंधी संपादक, प्रकाशक, मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

Note : The opinions / views expressed in the articles in this Issue by the authors are of their own. The Publisher, Editor & Editorial Members does not necessarily agree with them. The authors themselves are responsible for the contents of their Research Paper/Articles.

संशोधन पद्धती (Research Methodology)

PRINCIPAL
f.S.S.'s. Smt. V.U. Patil Arts &
Late Dr. B. S. Sakri Science College

83	सचिन प्रकाशराव देशमुख डॉ. आर. व्ही. म्हस्के	संशोधनाचा अर्थ व आदर्श संशोधकाचे आवश्यक गुण	275-277
84	प्रा. रामप्रसाद मोहनराव व्हडगीर	ऐतिहासिक संशोधनातील वस्तुनिष्ठता व तथ्यांचे विश्लेषण	278-279
85	डॉ. एस. डी. खैरनार प्रा. ए. एन. वळवी	संशोधनात प्राचीन, ऐतिहासिक दस्तऐवज आणि पुरातत्वशास्त्रीय साधनांचे महत्त्व	280-282
86	प्रा. कैलास बुधा वाघ	संशोधन अहवाल (स्वरूप व आशय, वैशिष्ट्ये)	283-284
87	जयेश रामदास ब्राम्हणे प्रा.डॉ. दिनकर एस. कळंबे	आदर्श संशोधन पद्धतीमध्ये मुलाखत तंत्राचे फायदे व तोटे : एक अभ्यास	285-288
88	प्रा. विजय पंडित सुर्यवंशी	शैक्षणिक संशोधनासाठी संगणकीय सुविधांचा उपयोग	289-291
89	Mr. Ghatage Jayant Chandrakant	Sampling Technique and Types of Sampling	292-294
90	Dr. Mahadeo Sadashiv Disale	Research Report Writing : A Critical Study	295-297
91	Patil Jayashri Ramrao	A study of Effectiveness of Experiential Learning on Achievement of English Subject at Primary Level	298-300
92	Dr. Uttam V. Nile Prof. RupeshR. Deore & Dr. Sandip. S. Bhavsar	How To Write Research Report ?	301-305
93	Dr. Hemant Sudhakar Dalal	Comparative Literature	306-307
94	संतोष गंगाराम रौंदळ	"संशोधन आराखडा : प्रकार आणि महत्त्व"	308-309
95	स.प्रा.कु. रंजना एच. आडे	संशोधन आराखडा व प्रकार	310-313
96	डॉ. दिपक लोटन सुर्यवंशी	मराठीतील साहित्य संशोधन	314-316
97	प्रा.डॉ. राजेंद्र गुलाबराव काकुस्ते	"संशोधनात गृहीतकृत्याचे महत्त्व आणि उपयुक्तता"	317-319
98	प्रा.डॉ.एस.जी.गोल्डे लक्ष्मण महारू राठोड	संशोधनाचे प्रकार व वैशिष्ट्ये	320-321
99	प्रा.डॉ. संजय राजधर महाले	"संशोधन स्वरूप व दिशा"	322-324
100	श्रीमती कामिनी रामदास पवार डॉ. संजय एस. शिंदे	वैज्ञानिक संशोधन पद्धती	325-327

संशोधन पद्धती (Research Methodology)

IX
PRINCIPAL
f. S. S. S. Smt. V. U. Patil Arts &
Late Dr. B. S. Desale Science College

संशोधन अहवाल (स्वरूप व आशय, वैशिष्ट्ये)

प्रा. कैलास बुधा वाघ

श्रीमती. विमलबाई उ. पाटील कला व के.डॉ. भास्कर सदाशिव देसले विज्ञान
महाविद्यालय साक्री, ता.साक्री, जि.धुळे.

प्रस्तावना :-

संशोधन अहवाल लेखन ही संशोधन प्रकल्पाची शेवटची पायरी आहे. संशोधन का? व कशासाठी करावयाचे त्यासाठी कोणत्या विषयाची निवड करावयाची, सदर विषयाचे स्वरूप कशा प्रकारचे असेल, घटक कशाप्रकारे निवडावयाचे तसेच कोणते घटक आवश्यक ते प्रतिनिधित्व करू शकतील घटकांकडून कोणती माहिती मिळवायची व ती माहिती संकलित करण्यासाठी कोणकोणत्या तंत्राचा व पध्दतीचा अवलंब करावा लागेल. तदनंतर तंत्राच्या आधारे मिळालेली माहिती, तथ्ये, तथ्यांचे प्रस्तुतीकरण आणि नंतर निष्कर्ष या सगळ्या गोष्टी झाल्यानंतर संशोधन अहवाल सादर करावा लागतो. या विषयी प्रा. हंसराज यांच्या मते "समाजात केलेले परिणामकारक व हेतू पूर्वक निवेदन म्हणजेच खरेखुरे अहवाल लेखन होय."

संशोधन अहवाल स्वरूप :- अहवाल लेखन करणे ही सुध्दा एक कला आहे. संशोधकाने ज्याप्रमाणे संशोधन शास्त्रीय पध्दतीचा अवलंब करून केलेले असते. त्याचपध्दतीने अहवाल लेखन होणे अपेक्षित आहे. अनुमानाचा मूल तत्वाप्रमाणेच लेखन होणे गरजेचे आहे. संशोधकाने संशोधनातून जे काही शोधलेले असते जे ज्ञान वाचक वर्गाला देण्याचे कार्य अहवाल लेखनाने साधते म्हणून अहवाल लेखन हे एक शास्त्र आहे.

अहवाल लेखनातील पहिल्या प्रकरणाचे शीर्षक शक्यतो 'परिचय' हेच असावे यामध्ये संशोधनाविषयीची सर्वसाधारण ओळख करून दिलेली असेल आणि संशोधन प्रस्ताव, मुख्य आराखडामध्ये काही मुद्दे निदर्शनास आणून दिलेले असल्यास त्यांचा समावेश असावा. प्रकरण दोनमध्ये अभ्यासाधीन लोकसमुदायाचे वर्णन असायला हवे. अहवाल लेखनाची कृती कौशल्यपूर्ण करणे जरूरीचे असते. त्यासाठी त्यांची मांडणी, सुरुवात, मध्य व शेवट कसा असावा. त्याचप्रमाणे त्याची भाषा कशी असावी. कृत्यांचा वापर कसा व कुठपर्यंत करावा या बाबतीत संशोधकाने जागरूक राहणे गरजेचे असते. याचा अर्थ कृती कशा प्रकारे करावी याचे ज्ञान, कौशल्य संशोधन अहवाल लेखनात समाविष्ट असणे गरजेचे आहे. म्हणून ही एक कला आहे.

अहवाल लेखनाचा उद्देश -

अहवाल लेखनाचे उद्देश खालीलप्रमाणे :-

ज्ञानाचा प्रसार :- संशोधन कार्याचा प्रकार सैद्धांतिक किंवा उपयोजित असला तरी या दोन्हीही प्रकारच्या संशोधनामुळे ज्ञानात भर पडते. या संशोधनाचे मुर्त रूप अहवाल लेखनानेच जगापुढे येते.

घोरण व उपाययोजना :- संशोधनाचे निष्कर्ष समाजात, वाचकाला उपयुक्त होण्यासाठी संबंधितांसमोर अहवालच्या माध्यमातून मांडणे आवश्यक असते. प्रश्नांना सोडविण्यासाठी माहिती गोळा केली जाते. या माहितीतून निष्कर्ष काढले जातात. हे निष्कर्ष अहवालाद्वारे सर्वासमोर मांडणे गरजेचे असते. तसेच प्रश्न किंवा समस्या सोडविण्यासाठी व पुढील घोरणे आखण्यासाठी अहवाल फारच उपयोगी ठरत असतो. नविन संशोधनकार्याला अहवालामुळे चालना मिळते त्याचप्रमाणे संशोधनातील निष्कर्ष बरोबर आहेत किंवा कसे त्यात जर चुका अथवा काही उणिवा राहिल्या असतील तर त्या पडताळून पाहण्यासाठी अहवाल लेखन गरजेचे असते.

अहवालाचा आशय :- संशोधनकार्य पूर्ण झाल्यानंतर संशोधक संशोधनकार्याचा शेवट अहवालातून करित असतो. संशोधकाने संशोधन करण्यासाठी घेतलेले परिश्रम, त्याला आलेल्या अडचणींची कल्पना जगाला नसते. तसेच संशोधनाचे उद्दीष्ट्ये, संघटन अभ्यासपध्दती व इतर बाबींबद्दल समीक्षकांना कल्पना नसते. मुख्य म्हणजे संशोधन तंत्रावर व निष्कर्षावर ही मंडळी अधिक भर देतात म्हणून ही सर्व माहिती संशोधन अहवालात येणे क्रमप्राप्तच आहे. यालाच आशय म्हणतात या आशयाचे काही घटक खालीलप्रमाणे

संशोधन पध्दती (Research Methodology)

283
PRINCIPAL
T.S.S.'s Sm. V.U. Patil Arts &
Late Dr. B.S. Desale Science College
Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule

प्रस्तावनेमध्ये संशोधन विषय संशोधकाला कशा प्रकारे सुचला, त्यासाठी कोणत्या योजना आखण्यात आल्या, याचे महत्त्व का व कशाप्रकारे आहे. हे मांडणे गरजेचे आहे. संशोधनासाठी जो विषय निवडलेला आहे. त्या विषयाची माहिती देण्यासाठी संशोधनासाठी कोणकोणते संदर्भग्रंथ वापरावे याचा खुलासा करावा लागतो.

अध्यास उद्दिष्टे :- संशोधक संशोधन करत असतांना एखादी विशिष्ट समस्या निश्चित करून संशोधन करित असतो. त्या समस्येची त्याला पूर्ण जाण असायला हवी. त्याचप्रमाणे अभ्यास उद्दिष्ट स्पष्ट झाल्यानंतर संशोधनकार्य कशाप्रकारे पूर्ण झाले. या विषयीचे लेखन संशोधन अहवालात केले जावे तसेच अध्ययनाच्या एकूण स्वरूपाची मांडणी संशोधनातील प्रत्यक्ष तथ्ये कशाप्रकारे संकलित केली. याविषयीचे लेखन अहवालात येणे गरजेचे असते. संशोधन पूर्ण झाल्यानंतर सदर क्षेत्रात कोणती प्रश्न भेडसावतात या विषयी स्पष्ट सूचना द्याव्यात. संशोधनकार्य अवघड असल्यामुळे निवडक घटकांच्या आधारे माहिती मिळविली जाते. याचेही लेखन अहवालातून व्हायला हवे.

संशोधन अहवालाची वैशिष्ट्ये :-

- संशोधन अहवालाचे स्वरूप आकर्षक असावे तसेच अहवाल लिखित अथवा छापील स्वरूपात असावा.
- अहवालाची भाषा साधी, सरळ व सोपी असली तर त्याचे महत्त्व वाढते.
- अहवालाची मांडणी मुद्देसुद पध्दतीची असायला हवी.
- अहवाल लेखन वस्तूनिष्ठपणे असायला हवे त्यामुळे त्याचे महत्त्व वाढते.
- बांधणी रेखीव असली पाहिजे उदा.उत्तम शिर्षके, फोटो, चित्रे इ. बाबी.
- अहवालाचे स्वरूप विश्लेषणात्मक असावे.
- संशोधन पध्दती व तंत्राचा वापर होवून केले जाते म्हणून याचे विवेचन अहवालात असावे.
- संशोधनकार्य विशिष्ट संकल्पना व सिध्दांताचा आधारे करूनच त्याचे निष्कर्ष काढावे लागतात.

सारांश :-

एकुणच संशोधकाने केलेले संशोधनकार्य वाचक, पर्यवेक्षक, समीक्षक यांच्यापर्यंत पोहचविणार असल्याने अहवाल लेखन ही निर्णायक पायरी आहे. संशोधन लेखन हे सुस्पष्ट आणि संक्षिप्त असावे. त्यात अचूकता व वस्तूनिष्ठता असावी. अहवालाची भाषा साधी, सरळ व सोपी असावी. भाषाशैली जेवढी सोपी तेवढा समजण्यास सोपा असतो. अहवाल लेखन वैशिष्ट्यपूर्ण व विश्लेषणात्मक असावे. संशोधनासाठी मिळविलेली माहिती चित्रे, फोटो, मुलाखती, संदर्भग्रंथ या सर्वांचा उल्लेख असावा. संशोधनपध्दतीच्या तंत्रामुळे अहवाल उष्कृष्ट ठरतो. म्हणून वरील सर्वबाबी विवेचन अहवाल लेखनात असल्यास संशोधन कार्य कशाप्रकारे झालेले आहे. याची संपुर्ण माहिती कळते.

संदर्भग्रंथ -

पुस्तकाचे नाव	लेखक
१) संशोधनपध्दती	- डॉ. वा. भा. पाटील
२) संशोधनपध्दती नवोदितांकरिता क्रमवार मार्गदर्शक	- रणजितकुमार

*****